

В. А. ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ (Київ)

Українська та світова історична наука*

§ 3. Українська історична наука в Галичині в контексті впливів домінуючих націй наприкінці XIX — на початку XX ст.

У 1880—1890-х рр. українські письменники переносять друкування своїх видань за кордон — в Австрійську Галичину, де на кошти українців з Росії були засновані українські періодичні видання, зокрема так звана "Руська історична бібліотека", а також товариство Т. Шевченка, для якого було закуплене видавництво. Цей перенос пов'язаний з відомими Емським і Валуєвським указами, в свою чергу спричиненими М. Катковим, І. Аксаківим та іншими російськими публіцистами, які таким чином відреагували на полеміку з приводу українсько-єврейських відносин, що відбувалася в 1861—1862 рр. між петербурзьким журналом "Основа", редагованим М. Кулішем, і одеською єврейською газетою "Сион" ¹. Таким чином, після гоніння на консервативний напрям в 1840-х рр., а в 1870-х рр. і на народницький напрям, українським письменникам не залишалося нічого іншого, як друкувати свої видання за межами країни. Величезну роль у переносі видань за кордон відіграв видатний український історик В. Антонович ², котрий ще в 1880 р. мав зустрічі з відомим галицьким істориком Ісидором Шараневичем, вченими, письменниками, політичними діячами Омеляном і Олександром Огоновськими, Антоном Петрушевичем, Олександром Барвінським ³. До часу появи "Руської історичної бібліотеки" галицька історіографія займалася, головним чином, середньовіччям, особливо галицько-волинським, трактуючи його як частину історії триєдиної Русі і розвиваючи думку про етнічну ідентичність русинів — корінного українського населення Галичини ⁴. Крім того, галицькі історики другої половини XIX ст. — Д. Зубрицький, А. Петрушевич, І. Шараневич, Ю. Целевич, стояли на позиціях гегелівського романтизму і теоретично, і методологічно ⁵. До появи в Галичині спочатку Антоновича, а згодом і Грушевського там ще не було видання, яке, розвиваючи українську історичну думку, охоплювало би всю історію України в її цілісності і подавало синтезуючим чином цілісну картину історичного минулого України. Таким-виданням якраз і стала "Руська історична бібліотека", започаткована Антоновичем. Грушевський приніс в Галичину не лише позитивістську методологію, але й спромігся структурувати теорію Гегеля весь курс історії України, тобто вдруге після Луніна, Петрова, Костомарова і Антоновича, наново апробував її на українському ґрунті, в цілісній українській конкретно-історичній концепції. Саме Грушевський став також "знаряддям" творчого розвитку цієї концепції вже австрійською стороною (для контрбалансу тій же польській перспективі в Галичині і на протипагу російській перспективі української історії, яка завдяки працям московських і петербурзьких вчених, а також Лучицького, Піскорського та інших вчених України набувала все більшого значення в світовій науці).

Вже в березні 1892 р. барон фон Гавч, тодішній міністр віросповідань і освіти Австро-Угорської монархії прийняв план заснування другої кафедри всесвітньої історії у Львівському університеті з викладанням українською мовою, яка би концентрувалася на дослідженні історії Східної Євро-

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2000. — № 1, 2.

пи⁶. В справі заснування такої кафедри співпали бажання не лише українських послів до Віденського парламенту, але й австрійських урядовців та намісника Галичини Казимира Бадені⁷. Оскільки в очах австрійських урядових кіл українська історія внаслідок її невідокремленості від російської не могла вважатися конкретною наукою⁸, ставилося завдання виконати все необхідне для такого відділення⁹. Був обраний саме Грушевський, і ніхто інший, оскільки, як відзначено в австрійських урядових документах, він був не лише "людиною поважною, солідною і чесною вдачі, яка виключно присвячує свій час науковим дослідженням", але й тому, що "за своїми політичними переконаннями він належить до младорутенських націоналістів так званого українського партійного спрямування, і отже, не є прихильником ні панславистичних, ні ультранациональних тенденцій". Тому, "після його призначення на цю посаду і звільнення з російського громадянства, саме він зможе виконати все необхідне"¹⁰. Внаслідок відсутності в Галичині кандидатури, яка би відповідала цим вимогам австрійського уряду, Грушевського не лише безпрецедентно (особливо для австро-німецької освітньої системи) перевели з посади стипендіата і кандидата на викладача Київського університету відразу на посаду звичайного професора загальної історії Львівського університету, але авансом, з огляду на майбутні можливі значні і життєво необхідні для Австрії наукові здобутки і звершення, заплушили очі навіть на той факт, що Грушевський не знав, крім французької, жодної західноєвропейської чи східної мови¹¹. Політичні вподобання молодій людині не лише не зашкодили, а навпаки, найбільшою мірою посприяли виборі саме його кандидатури, на відміну, скажімо, від кандидатури М. Драгоманова з його федералістичною теорією¹², хоча останній не лише володів шістьма західними мовами, але й мав на той час визнані наукові праці західноєвропейськими мовами, а не лише українською чи російською, як Грушевський¹³. До консерваторів типу Ковалевського чи Лучицького австрійці взагалі не зверталися.

Хоча Грушевський і очолив кафедру всесвітньої історії, проте практично до Першої світової війни питання всесвітньої історії в своїх дослідженнях він не порушував, а займався виключно історією України, створивши не лише 10-томний компедіум "Історія України-Руси", але й ряд спеціальних праць¹⁴. Згідно з традицією націоналістів, своєю онтологією він обрав романтичний націоналізм Гегеля з його вченням про "історичні-неісторичні народи", а гносеологію змінював від позитивізму до неопозитивізму і соціології, поєднавши ірраціональну історіософію з раціональними методами дослідження¹⁵. Релігійне середовище, у якому ріс Грушевський, сприяло сприйняттю ним саме ідеї романтичної України, яку в своїй історіософії він проніс крізь все життя¹⁶, і, звичайно, саме ця ідея романтичної України привела його до ірраціональної філософії Гегеля, що так само була етичною і релігійною і "являла собою в цілому крок назад в прогресі філософії, і зараз свідомо відкидається тими дослідниками, які прагнуть знайти наукову правду і істину"¹⁷. Лише в 1914 р. Грушевський приходять до висновку, що без створення під власним оглядом синтезу всесвітньої історії, дослідження різноманітних зв'язків між народами неможливо повноцінно пізнати історію національну¹⁸. Проте свою "Всесвітню історію" Грушевський писав поспіхом, будучи головою Центральної Ради і прислухаючись до її дебатів. У результаті в цій всесвітній історії, яка була написана вченим по-казенному, практично не знайшлося місця для історії України; він подає на основі різних підручників розвиток світової історії, який можна знайти всюди. Подальші події і специфіка наукової роботи в еміграції, організація Українського соціологічного інституту тощо не дали Грушевському можливості для написання

всесвітньої історії з особливим баченням України в еміграції¹⁹. До ідеї синхронного проведення досліджень з всесвітньої історії і історії України, які би доповнювали одне одного і сприяли інтеграції української історії у світову, Грушевський повертається лише в 1928 р., коли у своєму проєкті Українського історичного інституту відводить одне з основних місць окремому відділові порівняльної історії західноєвропейської і азійської, з окремими європейською і азійською секціями²⁰.

Окрім Михайла Грушевського, західноєвропейські впливи, зрозуміло, повною мірою позначилися і на творчості його учнів-істориків так званої "галицької" школи — Степана Томашівського, Мирона Кордуби, Івана Кревецького, а також представників галицької історико-соціологічно-правничої школи — Станіслава Дністрянського і Володимира Старосольського. Безперечною заслугою Грушевського у формуванні галицької школи істориків був факт запровадження у редактованих ним "Записках НТШ" спеціальної рубрики під назвою "Історіософія, помічні науки історії, загальні публікації"²¹, яку komponував М. Кордуба (1876—1945). Крім семінару М. Грушевського з української історії, М. Кордуба вже в лютому 1896 р. записався в семінар відомого австрійського історика Цайсберга, де підготував реферат на тему "Перший слов'янський рейх"²². Кордуба мав тісні зв'язки з іноземними науковцями — В. Ягічем, Л. Нідерле, О. Редліхом, В. Ваттенбахом та ін., з другої половини 1890-х рр. систематично реферував журнали "Byzantinische Zeitschrift", "Zeitschrift für Volkskunde", "Zeitschrift für Österreichische Volkskunde", "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte", а також різноманітні французькі і чеські видання. Його праці під час навчання у Віденському університеті рецензували Йозеф Іречек і Ватрослав Ягіч²³. Коли в 1907 р. "Український клуб" у Відні запропонував Міністерству віросповідань і освіти план реорганізації кафедр австрійської історії та історії устрою Австрії Львівського університету, М. Кордуба, який разом з С. Томашівським висувався українською стороною кандидатом на професора новоствореної кафедри, висловив М. Грушевському своє міркування щодо структури і реорганізації кафедр. Вважаючи, зокрема, необхідним для становлення української історичної науки розділення досліджень в галузі всесвітньої і української історії, Кордуба, який на той час як куратор рубрики історіософії в "Записках НТШ" був ознайомлений зі специфікою становлення всіх національних історичних шкіл Європи, писав, що найважливішим завданням у заходах "Українського клубу" є "домогатися створення кафедри загальної історії, зокрема, а української знову зокрема"²⁴.

Степан Томашівський формувався під впливом Михайла Грушевського і у перші роки наукової кар'єри цілком знаходився під впливом методології і народницьких пошуків свого вчителя. Проте вже в 1907—1908 рр. внаслідок переорієнтації наукових пошуків у зв'язку з потребами української політики в Галичині, а також у зв'язку з габілітацією у Львівському університеті, до якої він почав ретельно готуватися, Томашівський став більше уваги приділяти історіософії і методиці наукової діяльності. Вже передвоєнні наукові праці засвідчили перехід Томашівського до дослідження проблем всесвітньої історії²⁵. Проблема всесвітньої історії присвячено і ряд інших творів так званого "австрійського" періоду життя і творчості вченого²⁶, в яких виразно простежуються впливи на Томашівського неопозитивістської конструкції всесвітньої історії, викладеної в працях російського вченого Р. Ю. Віппера (1859—1954) і німецького вченого Едуарда Мейера (1855—1930)²⁷. На противагу позитивістській теорії історичного прогресу Віппер, як і інші неопозитивісти, звернув увагу на конструкцію Е. Мейера, який намагався дати власну схему історії стародав-

нього світу. Мейер вважав, що історія людських цивілізацій знаходиться в постійній взаємодії (звідси впливає необхідність синхронного викладу фактів) і змішування культур призводить до створення великих держав. Мейер вводить поняття "культурний комплекс" як результат взаємодії матеріальної і духовної культури народів і вважає, що окремі народи володіють особливою духовною організацією, яка в стані створити більш високу духовну культуру²⁸. Незважаючи на значний інтерес до економічної і соціальної історії, Мейер в основу свого викладу кладе політичні події і історію державності, оскільки форма держави, на його думку, визначає долю народу. Політичні події лежать в основі періодизації стародавньої історії Мейера, яку він викладає з позицій теорії циклічності²⁹. Основні положення цієї теорії сформульовані Мейером найбільш виразно в полеміці з іншим німецьким істориком і економістом Карлом Бюхером (1847—1930)³⁰.

Виходячи з позицій циклізму, Мейер заперечував прогресивний поступовий хід історичного розвитку і стверджував, що найвищим ступенем розвитку суспільства є капіталізм, падіння якого призводить нібито до загибелі культури³¹. Також і Віппер вже в перших своїх працях виявив себе як прихильник соціально-економічного розуміння історії, продовжуючи в цьому відношенні лінію свого вчителя П. Г. Виноградова. Його цікавила не боротьба ідей, а боротьба класів, партій і соціальних установ³². Відмова від ідеї прогресу розглядалася Віппером як необхідна вимога соціологічного підходу до історії, де будь-яка історична теорія, на переконання Віппера, являє собою відповідь на запити того чи іншого суспільства, політичного табору, соціальної групи³³. Під впливом цих думок Мейера і Віппера Томашівський вже в 1908 р. пише М. Грушевському, що в науці "ціль має виправдовувати засоби"³⁴. Це значною мірою і спричинило його так звану, за виразом Троцького, "перманентну революцію" у поглядах, де він поетапно обґрунтовує необхідність національно-територіальної автономії українських земель в Австро-Угорщині, незалежності ЗУНР і автономії Галичини у Польщі.

В роки Першої світової війни Томашівський бере активну участь у роботі політичного факультету Інституту вивчення культури у Відні, а також Товариства по розповсюдженню літератури з історії Сходу³⁵. Там він знайомиться з працями італійських істориків і соціологів Гуільємо Ферреро і Джузеппе Мацціні (1805—1872), які дали новий імпульс його науковим пошукам³⁶. Під впливом Ферреро Томашівський прагне довести "легітимність" Галичини в українській і всесвітній історії. Як результат цього прагнення виходить декілька його праць³⁷. Цю легітимність він виводить з точки зору історичної і політико-географічної, де називає галицько-волинську землю правітчиною слов'ян і вбачає саме в Галичині-Володимирії традиції першої української національної держави, оскільки саме в ній наприкінці XI століття виникли самостійні осередки національно-політичного життя, політично відокремлені від Києва, а також і від поляків³⁸. У результаті аналізу окремішності від Польщі, російське- і австрійсько-українських взаємин Томашівський вперше приходить до обґрунтування перспектив створення самостійної Прикарпатської держави³⁹.

§ 4. Проблеми української і всесвітньої історії в українській історичній науці міжвоєнної доби

У міжвоєнну добу проблеми української історії розробляли синхронно вчені з Радянської України, галицькі вчені і вчені-емігранти⁴⁰. В 20-ті рр. дослідники в усіх трьох центрах, де розвивалася українська наука: в УСРР, Галичині і еміграції, до початку 1930-х рр. працювали не відокремлено. Це

стосувалося спілкування, друкування, спільної участі в конгресах і т. д.⁴¹ В 30-ті рр. все докорінно змінюється, і ця співпраця припиняється.

В Галичині українська історична наука відразу після встановлення другої польської держави потрапила під владу польської державної історичної концепції і була взагалі витіснена внаслідок цього з університетського процесу. Ця дискримінація по відношенню до української історичної науки стала прямим наслідком державної політики, де українці дискримінувалися при виборах до сейму і сенату (голоси всіх меншин, разом узятих, при виборах до сейму і сенату становили по відношенню до голосів етнічних поляків лише 21 відсоток). Якщо порівнювати з євреями, то при виборах до сейму 5 листопада 1922 р. вони посіли 34 місця, а українці — 19; при виборах до сенату 12 листопада 1922 р. євреї посіли 14 місць, а українці — 6⁴². Вже 12 вересня 1921 р. була введена інструкція Міністерства віровизнань і освіти Польщі про умови прийому студентів до вузів, згідно з якою останні зобов'язувалися "в першу чергу приймати бувших добровольців Войска Польського, бувших солдатів Войска Польського, які пішли в армію внаслідок мобілізації, громадян Польщі і лише потім приймати інших кандидатів"⁴³. Більше того, ті викладачі вищої школи, які відмовлялися скласти урядову присягу на лояльність польській державі і дотримання принципів цієї лояльності в своїй науковій і викладацькій діяльності, звільнялися наказом ректора з посади без огляду на їх професійні якості як науковців⁴⁴. В 1924 р. ці дискримінаційні заходи були поглиблені. Виступаючи перед колективом співробітників Львівського університету в червні 1924 р., його ректор професор Ю. Макаревич висловив своєрідне ставлення до національних меншостей, яке мало відтепер стати правилом в університетській політиці, зокрема при вступі до університету. "Ради факультетів прийшли до висновку, — говорив він, — що існуюча система лібералізму, яка допускає всіх, хто хоче вчитися в університеті, веде до вкрай небажаних результатів. Ясно, що в польському університеті у Львові, який утримується за рахунок польської держави, першість мусять мати ті, які всім серцем і душею віддані польській державності, які ні на хвилину не мали сумніву щодо свого громадянства, які в критичний час не шукали притулку за межами держави, але, навпаки, проливали кров за цілість та існування держави і за те, щоб червенську землю зберегти при польській державі. Ясно також, що в польському університеті, на благо якого найкращі наукові польські сили із справжнім самопожертвуванням матеріального буття працюють, віддаючи усі зусилля мозку і нервів, складаючи плоди працелюбного життя, першість мусять мати учні, які польську культуру всотали з молоком матері, а в університеті шукають поглиблення польської думки"⁴⁵.

Ця політика відразу знайшла своє відображення і в розподілі дисциплін у галузі історії. Згідно з законом від 13 липня 1920 р. про вищі навчальні заклади і реорганізацію університетів дисципліна "Історія" входила в структуру філософського факультету і підрозділялася на шість основних дисциплін: 1. Історія Польщі; 2. Всесвітня нова історія; 3. Всесвітня середньовічна історія; 4. Стародавня історія; 5. Суспільна і економічна історія; 6. Допоміжні історичні дисципліни⁴⁶. Існуючий в Австрії розподіл дисциплін, котрий, як вже зазначалося, включав певною мірою і історію України в структурі другої кафедри всесвітньої історії, очолюваної Грушевським, скасовувався, а саме дослідження в галузі історії України передбачалося як певні розділи в загальній двоблоковій структурі: польська історія — всесвітня історія. Такий розподіл дисциплін залишився чинним до 1939 р.⁴⁷

23 січня 1923 р. українці заснували у Львові власний, так званий Таємний університет з аналогічним розподілом історичних дисциплін, як і у польському Львівському університеті, з тією лише відмінністю, що дисципліна "Історія Польщі" замінювалась "Історією України"⁴⁸. Курс всесвітньої історії читав доктор М. Кордуба; курси української історії — доктори В. Гарасимчук та І. Крип'якевич, які, відповідно, читали лекції і проводили семінарські заняття з дисциплін "Історія Київської держави" і "Історія української держави XVII—XVIII віків"⁴⁹. Університет видавав "Історичний вісник" — орган студентів-істориків Таємного університету у Львові, перші три випуски якого з'явилися в 1923 р.⁵⁰ Проте якщо провідні викладачі українського Таємного університету у Львові — Кордуба, Крип'якевич, Гарасимчук — продовжували працювати в міжвоєнну добу, як і їх вчитель М. Грушевський, на основі синтезу методологій позитивізму і неопозитивізму, то двоє галицьких вчених — С. Томашівський і І. Кревецький — намагаються вже застосовувати нові онтологічні і гносеологічні новації в дослідженнях всесвітньої і української історії, зокрема теорію морфології історії, яка щойно в 1920-х рр. з'явилась як нове слово в історичній науці.

В 1918—1921 рр. Томашівський перебував за кордоном як член Української дипломатичної місії в Швейцарії, Франції та Англії, був членом делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції, а також звертався до різноманітних політичних діячів у справі сприяння незалежності Галичини⁵¹. Для осучаснення "науковості" цих обґрунтувань, щоб "говорити на рівних" з політичними діячами Європи, які користувалися найсучаснішими науковими розробками, він знову звертається до проблем всесвітньої історії і методології. Томашівський ґрунтовно опрацьовує наукові розробки Міхелса, Ніцше, Вільсона, Лінкольна, Ферреро, Шпенглера і Тойнбі⁵². Хоча ця робота не сприяла його успіхові в політико-дипломатичній діяльності, однак допомогла його власній політичній орієнтації і науковим дослідженням з всесвітньої історії. Найбільший вплив на його подальші наукові пошуки мали ідеї Шпенглера, праці якого щойно були надруковані. Томашівський обробляє ідеї Шпенглера про таке явище, як "візантинізм", його відокремленість від Заходу, про західноєвропейську науку щодо духовного права і папства, розуміння аристократії як творця історії, влади традицій, розуміння боротьби між аристократією і філософською культурою як суті світової історії і т. ін.⁵³ Концепція морфології історії, або морфології культурного розвитку, який заступає історію, стимул для появи котрої дали позитивізм і неопозитивізм і творцями котрої стали, з одного боку, німецький історик Освальд Шпенглер, а з другого — англійський історик Арнольд Тойнбі, була наступним, за неопозитивізмом, етапом у розвитку світової історичної науки. Історіософія морфології історії базувалася на таких концептуальних положеннях: 1) незадоволення лінійним трактуванням історії; 2) взяття за мірило вартості для своїх занять і знаходження сенсу історичного розвитку не поодиноким державам, а культур; 3) заперечення єдиної історії людства, а натомість ствердження, що є тільки історія окремих своєрідних і замкнених цивілізацій. Були вироблені методи, породжені теорією морфології історії: 1) намагання обняти культури заселеної землі, обмежуючись невеликою кількістю цих культур для свого аналізу; 2) створення концепції гомології, на основі якої можна було брати явища з різних періодів, якщо вони подібні своєю формою, і на основі цього творити синтезу; 3) виділення декількох характерних ознак, що дають змогу класифікувати цивілізації; 4) вироблення на цьому ґрунті деяких емпіричних законів суспільного розвитку, що дають змогу передбачити головні події і у сучасному світі.

У 1919—1921 рр. Томашівський проходить не лише еволюцію політичної орієнтації — від підтримки національно-демократичних ідей до прихильності українському консервативно-гетьманському рухові, але й свої наукові праці концептуалізує багатьма ідеями теоретиків гомології історії, зокрема Шпенглера⁵⁴. Саме ідеї останнього про традиційний консерватизм аристократії (людина як всесвітня історія) і засадничої відокремленості візантинізму від Західної культури лягли в основу подальших обґрунтувань Томашівського в галузі української і всесвітньої історії⁵⁵.

У нових роботах Томашівський робить висновок, що лише творчі сили, коріння і традиції монархічно-аристократичних сил здатні, на противагу демократично-республіканським ідеологіям, створити в Україні соборну державність⁵⁶, що революційним теоріям має бути протиставлений ідеал політичної влади і морального авторитету, що базувалися на історичному досвіді, наводячи в цьому приклад грецьких і римських аристократичних республік, котрі "витворилися з примітивних монархій не шляхом революцій, а мирних еволюцій, які не усували, тільки асимілювали монархічну власть"⁵⁷. Надстачу політичного авторитету і вродженого досвіду політичної практики Томашівський вважає однією з основних причин втрати Галичиною своєї державності в 1919р.⁵⁸

Не менш цілісно на основі концептуалізації ідеями Шпенглера про "візантинізм" і "Захід" досліджує Томашівський в своїх останніх наукових працях і проблеми всесвітньої історії давнього періоду з особливим баченням України. Тут він своєрідно вирішує для себе і проблему "історичних" і "неісторичних" народів, що була розвинута в працях Гегеля, Маркса та їх послідовників. Зокрема, він говорить про так звану "неісторичність" візантійської церковної традиції на українських землях, про перерваність цієї традиції на західноукраїнських землях і, навпаки, про роль на цих землях традицій західних⁵⁹. Східна традиція Візантії встановлювала диктатуру політичної влади над релігією і церквою, на відміну від Риму, де церква, навпаки, сприяла розвитку політичної самосвідомості. Крізь всі праці Томашівського проходить ідея про зв'язки з Заходом і вимушеність (через складну міжнародну політичну гру) зв'язків з Візантією. Він робить спробу довести, що "прагнення України до зближення з Заходом такі самі природні і давні, самостійні і органічні, як історичний процес творення української народності як окремої національної індивідуальності"⁶⁰.

Теорію паралельних культур Тойнбі і окремі елементи концепції гомології історії Шпенглера, з її виділенням декількох характерних ознак для класифікації, застосовує в своїй версії історії України й Іван Кривецький (1883—1940), котрий, як і його колеги С. Томашівський і М. Кордуба, цікавився і проблемами історіософії⁶¹. До теоретичних новацій і до створення власного бачення історії України у контексті історії Європи Кривецький приходить як через усвідомлення необхідності національно-територіальної консолідації поодиноких відокремлених і відчужених українських земель на шляху до створення власної національної державності⁶², так і, безперечно, внаслідок тісних контактів з С. Томашівським. Ще за рік до сформулювання власного погляду на історію України, який базувався на концепції двох центрів — Київщини і Галичини — Волині і який був надрукований на сторінках "Історичного Вісника" Львівського Таємного університету⁶³, Кривецький писав 14 серпня 1922 р. С. Томашівському про своє давнє бажання підсумувати наслідки злуки України з Росією і здійснити "баланс українсько-російської спільки з історичної перспективи"⁶⁴. І. Кривецький вважав, що, крім Київщини на Сході, лише дві українські землі на Заході були центром, який творив українську історію в рамках історії Європи. Це — Галичина і Волинь, оскільки всі інші

землі — Чернігівщина, Поділля, Слобожанщина, Закарпаття і т. д. — знаходились і знаходяться в орбіті Києва і Галича — Володимира та під їх проводом утворюють дві групи українських земель: східну і західну⁶⁵. Серед критеріїв, які ставлять на особливе місце в історії України Київ і Галич — Волинь, І. Кривецький визначає культурно-цивілізаційний фактор, оскільки обидва центри розвивалися під впливом двох пануючих тоді в світі культур: східної (Київ) і західної (Галич — Володимир)⁶⁶. Величезну роль тут також відіграють і політичний фактор (саме навколо обох центрів традиційно розвивалася стара українська державність), і суспільно-економічний, що теж вирізняє їх поміж інших українських земель. Так, головною базою варязько-дружинного устрою, що панував тоді на східноукраїнських землях, був Київ, а головною базою боярсько-магдебурзького устрою, що панував на західноукраїнських землях, були Галичина і Волинь⁶⁷. Свою визначну роль в історії України згадані вище землі, зазначає І. Кривецький, зберігають і після занепаду обох старих українських держав. Оцінка обох центрів в плані порівняльного аналізу різних культурно-цивілізаційних впливів на творення української історії приводить І. Кривецького до цікавого історіософського узагальнення. Він вважає, що на західноукраїнських землях створився окремий виразний український національний тип⁶⁸. Підкреслюючи саме національний характер цього типу, Кривецький зазначає, що Галичина і Волинь на протязі майже всієї української історії являли собою не пересічні українські провінції чи окраїни, а були метропольними землями України, які зовсім не поступаються Київщині⁶⁹.

В той час, коли Томашівський і Кривецький розробляють консервативну галицьку конкретно-історичну концепцію на основі нових, найпрогресивніших на той час світоглядних основ концепції гомології історії, зокрема ідей Шпенглера та Тойнбі, українські історики і соціологи в Радянській Україні, з одного боку, а в еміграції — з іншого, відповідно третій і четвертий раз (після романтиків 1840-х рр. і Грушевського в 1890-х рр.), повертаються до ірраціональної тотальності методу Гегеля та ірраціональної революційності методу Маркса з їх тезою про "історичні—неісторичні народи", і знову приміряють її для української історії. Зроблено це було, з одного боку, українськими соціологами О. Бочковським і В. Старосольським, які в своїх історичних екскурсах відділяли шляхом "неісторичності" український народ від російського, а з другого, — марксистами в Радянській Україні, які дотримувалися практично тих самих поглядів (в плані перевернутості дискурсу в сенсі Фуко)⁷⁰, з тією відмінністю, що обґрунтовували тим самим спільну приналежність до великого російського народу.

Ольгерд Бочковський (1885—1939), який від 1906 р. перебував у еміграції в Чехії, сприйнявши концепцію Гегеля і Маркса під впливом чеського австро-марксизму і проводячи відмінності між так званими "історичними" і "неісторичними" народами у процесі формування нації, слідом за Гегелем і Марксом вважав, що у народів "історичних", або державних, самовизначилися спочатку верхні верстви суспільства. Оскільки в добу раннього капіталізму структури феодальної станової суспільності почали перетворюватися у класові, вони монополізували право на національне представництво. Ці верхні верстви — шляхта епохи феодалізму і капіталістична буржуазія. У "неісторичних" народів, куди Бочковський відносить і український, вищі верстви денаціоналізувалися. Тому за доби капіталізму ці народи репрезентувалися політично пасивними громадськими верствами — селянством і робітництвом, які перебували в політичній і національній бездіяльності. Завдяки демократії нижчі верстви стають

повноправними членами національного організму, і тому, з суспільної точки зору, молоді нації структурно більш однорідні, їхня інтелігенція вся виростає з маси, з народного дна суспільної піраміди, не потребує ходіння в народ, бо тілом і духом є народною. Все це визначає органічність політичного і культурного розвитку, суспільної диференціації "неісторичних" народів, у яких культура поширюється масово, захоплює всі верстви суспільства, перестає бути аристократичним привілеєм, як у росіян або поляків⁷¹. Бочковський визначає націю як головну дійову особу сучасної історії, котра перемагає стару державу так само, як на порозі нової історії молода держава перемогла церковну теократію. Вирішальні фактори національного ренесансу він вбачає в трьох еволюційних фазах національних рухів — пробудженні, відродженні, самовизначенні. Бочковський розрізняє дві основні фази у розвитку народотворення: старшу і довшу, коли народ постає і твориться (етногенез), та новітню і значно коротшу, коли він шляхом масового усвідомлення перетворюється у новітню націю (націогенез)⁷².

Від Бочковського концепцію "історичних — неісторичних" народів перейняв і його колега по роботі в українських науково-навчальних еміграційних установах в Чехії Володимир Старосольський (1878—1942). Досліджуючи історію України з найдавніших часів, Старосольський вважав, що вже на початку XVII ст. українська шляхта, у якій суспільний елемент отримав перемогу над народним, остаточно сходиться з арени боротьби за незалежність української нації, і головним ініціатором цієї боротьби стає козацтво. Козацька старшина, в свою чергу, денаціоналізувалася також, оскільки упродовж XVIII ст. на землях України, що опинилися під пануванням Москви, була піддана русифікації. На думку Старосольського, аристократія як клас вийшла формально зі складу української нації і була викреслена з її життя як активний учасник, за винятком лише окремих представників, котрі продовжували і в XVIII ст. боротьбу за національне визволення (Капністи, Полетики). Так само поступово втрачає своє значення як носій національної свідомості у XVIII ст. і міщанство. Основними і сталими національними чинниками, які будуть носіями і провідниками національної української свідомості в майбутньому, залишаються, за Старосольським, селянство — в Східній Україні, духовенство — в Галичині — та інтелігенція, що тісно зв'язана з селянством в обох частинах України. Саме ці соціальні сили, за Старосольським, у XX ст. витворили основні партії в Україні, які зберігали український національний характер у різних ідеологічних течіях⁷³.

Опонентом Старосольського і Бочковського в еміграції став також і В'ячеслав Липинський⁷⁴, який привніс в українську історичну науку з соціології методологію школи еліт, розроблену в Італії соціологами Гаetano Моска (1858—1941) і Уільфредо Парето (1848—1923)⁷⁵. Методологія школи еліт, котрою користувався В. Липинський, виходила з таких засадничих положень: 1) інтерес до лідерських груп суспільства, функцією яких є регулювання соціальних систем; 2) трактування суспільства як свого роду піраміди з соціально-політичною елітою на її вершині; 3) бачення історії крізь призму ідеї постійної "циркуляції еліт", тобто динамічного процесу постійної рівноваги і оновлення владних еліт; 4) розуміння еліт як меншостей, що витворюють найбільш здатну до історичної ініціативи частину суспільства, спроможну усвідомлено визначати напрями соціальної, політичної і культурної орієнтації, і саме тому формують його керівний прошарок, беручи на себе обов'язок виконання певних загальнонаціональних завдань; 5) строге розмежування традиційних еліт (аристократія, духовенство) і еліт ситуаційних, як просто носіїв впливу⁷⁶.

В цей час у Радянській Україні марксистський вчений Матвій Яворський в своїх численних виданнях узагальнюючих курсів історії України, котрі були надруковані в 1920-х рр., зокрема в короткому курсі історії України, який витримав п'ять видань і став у зазначений період практично єдиним посібником з історії України в СРСР, намагався перенести історію України в марксистські схеми ⁷⁷. Якщо Яворський визнавав, що минуле України лише на певних історичних етапах входило в загальнооруський (а для деяких регіонів — в загальнопольський або австрійський) процес ⁷⁸, то його опоненти з школи академіка М. Покровського цієї окремішності вже не визнавали, а говорили про негайне офіційне проголошення всерадянського суспільства з історичною схемою вічної українсько-російської єдності ⁷⁹. Ця єдність обґрунтовувалася методом історичного матеріалізму. Якщо в теорії Маркс сприйняв гегелівську концепцію діалектики і його ірраціональну теорію "історичних—неісторичних народів", то метод історичного матеріалізму виходив з таких концептуальних положень: 1) причинна залежність всіх суспільних явищ від економіки; 2) погляд на все-світню історію як на боротьбу класів; 3) трактування історії не як науки для себе, а як шляху до здобуття влади; 4) бачення людини в історії виключно з матеріалістичної точки зору з підпорядкуванням ідеї природним факторам і т. ін. ⁸⁰ Разом з тим, і марксизм, і школа Грушевського в Радянській Україні, що були самі по собі опонентами, й їх опоненти з еміграційного та галицького таборів мали, як не парадоксально, спільну світоглядну основу — ірраціональну історіософію Гегеля з його вченням про "історичні—неісторичні народи", і на цій основі різноманітними науковими методами або відокремлювали український народ від російського, або, навпаки, об'єднували їх у вічному прагненні до злиття.

§ 5. Впливи ідей домінуючих націй на розвиток дискусій з проблем України у світовій науці в другій половині XX століття

В 1950—1960-х рр. в українській діаспорі уп'яте в українській історичній науці знову піднімається на щит концепція "історичних—неісторичних" народів. Черговий раз витягнув цю концепцію на обговорення наукової громадськості її прихильник і теоретик Іван Лисяк-Рудницький (1919—1984). Вона була своєрідною відповіддю на створення так званої радянської концепції і схеми історії України. Цю схему споконвічної російсько-української спільності постійно використовували у різноманітних виданнях з історії України різними методологічними способами: для давнього часу — шляхом проведення тези етнічної єдності, недиференційованості українського та російського народів; для часів феодалізму — обґрунтуванням гіпотези про неперервне тяжіння українського народу до возз'єднання з російським, і, зокрема, з російською централізованою державою; для XIX та XX ст. — шляхом монополізації більшовиками всього процесу революційної боротьби з царизмом ⁸¹. Ця схема остаточно була створена як послідовниками, так і критиками М. Покровського, котрі працювали в галузі історичних наук в Радянській Україні, а з включенням до складу СРСР і Галичини поширена і на всю територію сучасної України ⁸². Вона існувала як панівна з 1930-х до 1990-х рр., базувалася лише на єдиній науковій основі — історичному матеріалізмі — і не допускала жодних методологічних і теоретичних новацій. Через відсутність конкурентних методологій і теорій, одновекторного тлумачення власної і світової історії з методом історичного матеріалізму в СРСР внаслідок його неперервності відбулася "негативна для розвитку науки гра розтину і проріджування

дискурсу" (в сенсі Мішеля Фуко)⁸³, що привело до консервації традиції. Багато науковців, які працювали методом історичного матеріалізму, особливо молодшого покоління, консервували самих себе й імітували традиції Маркса при формальному збереженні деяких правил.

Дещо інші процеси з розвитком досліджень у галузі історії України відбувалися в діаспорі. Хоча там і допускалося право на існування різних теорій, проте саме в українській історичній науці цей плюралізм звівся відповідно або до апологізації тези Гегеля—Маркса про "історичні-неісторичні" народи, або до її спростування. Як ми вже говорили, ця теорія, внаслідок своєї ірраціональності, найкраще прислужувалась обом цілям: і інтегруванню української історії в російсько-радянську, що було метою української історичної науки в СРСР, і відокремленню української історії від російсько-радянської, чим займалися І. Лисяк-Рудницький і його численні попередники і послідовники в діаспорі. Саме навколо дискусії про "історичні—неісторичні" народи і були проведені з інтервалом в 33 роки (1963 і 1996) дискусії між провідними русистами і українцями світу на сторінках журналу "Slavic Review"⁸⁴.

Іван Лисяк-Рудницький, який в молоді роки в Галичині сформувався як гетьманець, у другій половині 1940-х рр. остаточно пориває з гетьманським табором і в 1949—1950 рр. пробує увійти в УНДО, веде переговори з цього приводу з лідером галицьких націонал-демократів Степаном Бараном в Швейцарії, але після смерті останнього виїжджає в червні 1951 р. зі своєю дружиною — американкою Мері Бентон до США⁸⁵. В Америці він спочатку працював як кореспондент Гарвардського проекту, проводячи інтерв'ю з "переміщеними особами" (displaced persons), але вже через рік, провчившись ледь менше року в Колумбійському університеті, написав свою першу публікацію про Драгоманова у збірнику "Анналів УВАН". У ній він, зокрема, зазначав, що Драгоманов, як політичний теоретик, розвивав погляди щодо "історичних" і "неісторичних" народів.

У руслі концепції Гегеля⁸⁶, обґрунтовуючи "неісторичністю" українського народу свій варіант періодизації українського національного руху, І. Лисяк-Рудницький і надрукував у журналі "Slavic Review" в 1963 р. своє бачення ролі України в модерній історії⁸⁷. В своїй версії періодизації українського національного руху І. Лисяк-Рудницький виділив в рамках XIX — початку XX ст. такі періоди, як "шляхетська", "народницька" та "модерністична" доба. До шляхетські доби він відносив історію України до 1840-х рр., тобто до появи Кирило-Мефодіївського товариства. За його обґрунтуванням, в цей період провід в суспільстві утримувався на Лівобережжі та Слобожанщині за дворянством козацького походження; на Правобережжі — за польсько-українською шляхтою; у Галичині — за уніатським духовенством. У рамках "доби народництва" (40-ві—80-ті рр. XIX ст.) Рудницький виділяє два етапи: романтичний і позитивістський. Якщо до першого етапу належить покоління кирило-мефодіївців, то до другого — народники у Лівобережній Україні і в Росії, хлопомани на Правобережжі і народовці в Галичині. "Доба модернізму" обмежена рамками від 90-х рр. XIX ст. до початку Першої світової війни. Вона характеризувалася появою партій і визріванням соціалістичної ідеї⁸⁸. Періодизація, запропонована І. Лисяком-Рудницьким, кладе в основу ідею дисконтинуїтету (перервності) і розподіляє історію України XIX — початку XX ст. за єдиним критерієм — належністю України до "неісторичного" народу на основі аналізу долі еліти на кожному з виділених періодів-відрізків, і її зміни на наступному етапі елітою новою⁸⁹. Радянський український історик В. Сарбей досить влучно помітив майже абсолютну тотожність періодизації Лисяка-Рудницького зі схемою Леніна про періодизацію визвольного руху в Ро-

сії⁹⁰, не додавши лише, що ця тотожність ґрунтується на спільній гегельянсько-марксистській основі. Проте якщо світоглядне теоретичне бачення історії І. Лисяком-Рудницьким зумовлювалося гегельянськими засадами, інтерпретованими його попередниками В. Старосольським і О. Бочковським⁹¹, то методично І. Лисяк-Рудницький, як ми бачимо з його періодизації, керувався положеннями теорії еліт Г. Моска і У. Парето, викладених в українському трактуванні В. Липинським і С. Томашівським⁹². Недаремно Г. Касьянов, говорячи про концепцію Лисяка-Рудницького як про синтез теорії поділу націй на "історичні" і "неісторичні" з простеженням етапів втрат Україною державності та політичних еліт, також помітив, що "подекуди міркування І. Лисяка-Рудницького мають телеологічний присмак — згідно з його аргументацією, українська нація виникла тому, що вона мала виникнути"⁹³.

Основний опонент І. Лисяка-Рудницького в дискусії 1963 р. професор О. Пріцак поклав в основу своєї відповіді (і свого варіанта періодизації українського національного руху) так званий територіальний принцип своєрідності кожної "місцевої історії", які лише в сукупності визначають історію національну. Цей принцип до і після Пріцака також широко вживався істориками цілого ряду націй. Так, ще Ключевський в своїй версії історії Росії ставив питання про загальноісторичний процес, в котрому кожна "місцева" історія має свою своєрідність, але "вона дає готовий і найбільш багатий матеріал для історичної соціології"⁹⁴, оскільки "успіхи спільного життя людства, набуття культури або цивілізації... створені спільними або спадкоємними зусиллями всіх культурних народів, і хід їх нагромадження не може бути зображений в тісних рамках якої-небудь місцевої історії"⁹⁵.

Видатний єврейський історик Сало Вітмайєр Барон також виходить з бачення єврейського історичного монотеїзму, який побудований на єдності бога, всесвіту і людства, в контексті територіального принципу. "Величезне значення тут набуває, — відзначає він, — територія — досвід переміщення євреїв через багато цивілізацій, і той факт, що найбільші три групи євреїв, розташовані в США, СРСР і Ізраїлі, мають акумулювати весь попередній досвід минулого і сучасного свого народу, його спадщину"⁹⁶. Завжди існує певний територіальний творчий центр, який кочує. Спочатку це Вавілон, за ним Іспанія, згодом Східна Європа, тепер СРСР і США⁹⁷. Лише усвідомивши весь попередній досвід всіх територіальних центрів, євреї зможуть протистояти новим силам деструкції і не тільки вижити, але й істотно сприяти виконанню людством своєї месіанської цілі, допомогти окреслити людству його шлях до прогресу⁹⁸.

Територіальний принцип використав у своїх дослідженнях історії Франції і видатний французький історик Фернан Бродель, який вважав, що "відповісти на питання, що таке нація, можна, лише якщо нація ця володіє певною єдністю, яка є умовою її існування, відображає і перетворює її буття"⁹⁹. Ця єдність може бути встановлена лише при виявленні багатоліких, переплутаних, важковловних уз, що "зв'язують історію Франції з територією, яка згуртовує цю країну, служить їй основою і певним чином (хоча і не повністю, що самозрозуміле) її пояснює"¹⁰⁰. Бродель розглядає таким чином всі провінції Франції, причини її роздробленості, історичне значення Парижа як столиці, порубіжні території і т. ін.

Застосовувавши цей територіальний принцип, або принцип "єдності місцевих історій", або принцип "переміщення центрів" до української історії, О. Пріцак у своїй відповіді І. Лисяку-Рудницькому пропонує власну періодизацію українсько-національного визвольного руху в ХІХ — на початку ХХ ст. Саме Пріцак першим в українській історичній науці спро-

бував провести періодизацію на основі нової теорії і методології історії французької школи Анналів, яка на той час посіла домінуюче місце у світовій історичній науці поруч з існуючою теорією морфології історії. Якщо спробувати синтезувати історіософію і методологію всіх чотирьох поколінь школи Анналів, можна вивести її концептуально-об'єднуючу модель.

Теорія школи Анналів ґрунтується на таких положеннях: 1) вивчення руху сил, природи людських асоціацій, консистенції (цього) руху крізь призму перелому ментальності даного суспільства (тобто колективної психології) на певних історичних періодах, де вивчення ментальності людей минулих епох стає необхідною умовою для розуміння і цих епох, і сучасності; 2) встановлення ритму перемін, в якому вирізняється час довготривалий і час короткотривалий. Історія проходить трьома ритмами різних перемін: а) географічний час — переміни, що вимагають тривалішого часу; б) коротші переміни, які вкладаються в економічні і демографічні цикли (суспільний час); в) індивідуальні зміни, які можна простежити в системі даного циклу (індивідуальний час); 3) обґрунтування релятивності часу, тобто припущення того факту, що був період, коли мали справу з релігійним часом, є час купця, торговця і т. ін., а також різні пов'язані з цим проблеми; 4) зміна характеру викладу історії, згідно з яким оповідний стиль має залишатися, але не повинен замінити собою весь виклад історії і фігурувати як його невід'ємна складова частина, включаючись у канву історіософічного дослідження.

На основі цієї теорії були встановлені і певні, притаманні саме школі Анналів методи історичних досліджень: 1) намагання мати діалог з джерелом і отримати від нього все те, що там не сказано, шляхом спеціальної методики запитування джерел; 2) тотальний підхід до історичних фактів, згідно з яким треба всі ці факти, які сприяють тотальному розглядові, зібрати до купи, при цьому допускаючи обмеження лише тими фактами, які були потрібні для тотального розгляду, а інші відкидаючи; 3) використання жанру біографії, де остання не є для дослідника інформацією про кар'єру даної людини, героя, але використовується зв'язана з біографією ситуація, щоб з'ясувати цілу структуру суспільства і як поодинокій людині в тій структурі можна було діяти; 4) концентрація уваги на масовій свідомості, колективному образі світу; 5) розгляд суспільства у всій його повноті, взаємозв'язку і взаємозумовленості його компонентів — матеріального, соціального, економічного життя — і людини в історичному, природному і соціальному контексті; 6) всебічне вивчення функцій вибраних історичних фактів, які є складовою загальної системи, а не вивчення історичних фактів як таких.

О. Пріцак виділяє в періоді з кінця XVIII ст. до початку Першої світової війни п'ять основних етапів у розвитку українського національно-визвольного руху, які відповідають, на його думку, періодизації української національної історії того часу¹¹. Це, насамперед, Новгород-Сіверський період (кінець XVIII — початок XIX ст.), що отримує свою назву від назви міста, де була орієнтовно написана "Історія Русів" — багатоплановий політичний памфлет з державно-політичним підтекстом. За ним іде Харківський період (початок XIX — до 40-х рр. XIX ст.), що характеризується розвитком української літератури, творами П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, а також виданням першої граматики в 1819 р. Наступний, Київський період (1840-ві—1870-ті рр.) починається діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства, виданням "Книги буття українського народу", проходить через творчість Тараса Шевченка і закінчується рухом "Громад" і виданням в 1861 — 1862 рр. в

Санкт-Петербурзі журналу "Основа". Четвертий, Женевський період характеризується діяльністю Драгоманова і його товаришів по еміграції, котрі видавали в Женеві в 1876—1882 рр. перший український політичний журнал "Громада". Цей період тривав з 1870 до початку 1890 р. Останній, Галицький період (1890—1914 рр.), протягом якого була створена перша українська політична партія в 1890 р. — галицька радикальна партія, характеризується також діяльністю Грушевського в Галичині, зокрема, створенням і виданням "Записок НТШ" у Львові ¹⁰². Разом з тим Пріцак, як і Томашівський, котрий використав методологію морфології історії лише для дослідження Галичини, застосовував методологію школи Анналів на українському ґрунті лише локально ¹⁰³.

Як уже зазначалось, ідеї Гегеля, Маркса, Леніна, Старосольського, Бочковського, Лисяка-Рудницького, Гроха мають багато послідовників в сучасній українській і світовій історичній науці, які на основі концепції про "історичні—неісторичні" народи намагались і намагаються концептуалізувати ключові проблеми історії України ¹⁰⁴. Навколо ідеї бачення українського народу як народу "неісторичного" солідаризувались і солідаризуються такі історики, як директор Канадського інституту українських студій Зенон Когут, котрий вважає, що "українське дворянство повністю асимілювалось в російській культурі" ¹⁰⁵; директор науково-дослідного фонду ім. Яцика в Канаді Френк Сисин з подібними до тверджень Когута висновками щодо асиміляції — "дерасинізації" української шляхти у шляхту польську ¹⁰⁶; директор Гарріманівського науково-дослідного стратегічного центру в Нью-Йорку Марк фон Хаген, який започаткував другу — через 33 роки — дискусію з проблем історії України в журналі "Slavic Review" ¹⁰⁷ і який стверджує, що в "модерний період Україна повністю втратила континуїтет державних і національних традицій ... континуїтет еліт... і навіть в культурній сфері постраждала від величезного дисконтуїтету" ¹⁰⁸; заступник директора і науковий керівник цього центру відомий американський історик і політолог Олександр Мотиль, який переконаний, що "в модерний період три визначені страти визначали українське суспільство: неосвічене і зuboжіле українське селянство, багаті російські і польські поміщики і вклинені між двома першими стратами єврейські купці" ¹⁰⁹; провідний науковий співробітник Інституту слов'янознавства і балканістики РАН професор Центральноевропейського Соросівського університету в Будапешті російський історик Олексій Міллер, стверджуючи, що "традиційні еліти Гетьманщини були асимільовані переважно в XVIII і на початку XIX ст." ¹¹⁰. Аналогічними до наведених до недавнього часу були також і висновки директора Гарвардського Українського науково-дослідного інституту Романа Шпорлюка ¹¹¹ про віднесення України до "неісторичного" народу, який на зразок чеської нації і концепції Гроха та Лисяка-Рудницького має будувати за допомогою інтелігенції модерні національні спільноти на народному ґрунті від нижчих верств до верхніх елітних, оскільки міське середовище для селянського українського народу на довгий час залишається органічно чужим.

Саме Р. Шпорлюк вшосте в українській історії витягнув на пострадянський український ґрунт німецьку ірраціоналістичну філософію історії в її найновіших інтерпретаціях, здійснених Грохом і Лисяком-Рудницьким, з тезою про "історичні—неісторичні" народи ¹¹². Як і Лисяк-Рудницький, Шпорлюк неодноразово суперечить сам собі, оскільки, повсюдно критикуючи Маркса і ортодоксальних марксистів ¹¹³, за основу своїх досліджень бере модель М. Гроха, яка і була представлена вперше науковцям в історичному семінарі зі Східної Європи в Марбурзі в 1965 р. як синтез саме східноєвропейського неомарксизму, сталінської трактовки націо-

пального питання і західної суспільствознавчої теорії. Приєднуючись до схеми "визначного фахівця з питання формування націй М. Гроха", оскільки вона, за його словами "здобула широке міжнародне визнання", Шпорлюк структурує нею з її поділом народів на "історичні-неісторичні" українську історію ¹¹⁴. На цій основі Шпорлюк пропонує "український проект" з трьох складових частин: 1. Історія; 2. Народ; 3. Територія ¹¹⁵ (місця для традиційної української еліти тут не знаходиться), де виникнення і пропаганда концепції "самодержавство, православ'я, народність" підштовхнуло до пошуків і формулювання "української альтернативи" ¹¹⁶ (саме ця, навпаки, "альтернатива", як ми показали в цій статті, всіяко заохочувалася домінуючими націями, як найменш небезпечна, на противагу гетьмансько-реставраційній концепції Репніна-Волконського і його одноподумців). Говорячи про проміжне місце української нації у категорії "історичні—неісторичні" народи, Шпорлюк тепер пропонує поєднати в українському проекті співіснування в модерній українській ідентичності двох компонентів — етнічно-мовного і територіально-політичного, і слідом за українськими романтиками стверджує, ніби "українська інтелігенція, що лишень повставала, визначала український народ як націю, віддану свободі" ¹¹⁷. Інтерпретуючи таким чином за допомогою схем Гроха і Лисяка-Рудницького українську історію, Шпорлюк повторює розвиток власне їхнього предмета дослідження і закономірно приходить до таких конструкцій, де, як справедливо зауважив Клод Леві-Строс, "варіанти та розтлумачення міфа не викривлюють, а тільки розвивають та доповнюють закладену в ньому структуру" ¹¹⁸. У свій час цю рису підмітив також і Ф. Ніцше. Важливо зрозуміти і той факт, зазначав він, що в трактуванні міфа або його інтерпретації завжди змагаються два начала — аполонівський, який представлений такими елементами, як сутність та історичність, і діонісійський, який виражає особистісність та ірраціональність ¹¹⁹.

Таким чином, вже шосте покоління українських істориків продовжує традицію творення міфів на одній і тій же ірраціональній основі ¹²⁰. Звичайно, наше суспільство не зможе подолати ці міфи за один день, оскільки можуть змінюватися окремі люди, але не суспільство в цілому. Повернення до раціональних основ науки потребує спадкоємності генерацій українських науковців, що свого роду є також діалектичним процесом, адже, з одного боку, представники старої системи як в Україні, так і в діаспорі не зможуть, на відміну від наступного покоління, бути повністю видозміненими, а, з другого боку, без сприяння небагатьох представників кожного попереднього старшого покоління неможливими були би і сам прогрес у видозміні наукових знань від екстенсивності до інтенсивності і в закономірному переході науки до чергової зміни провідних уявлень, і кожна чергова трансформація науки взагалі.

Шестиразове перевертання (в сенсі Фуко) в нашій історичній науці ірраціонального гегелівсько-марксистського світобачення з незмінним результатом (відсутністю консолідації і відсутністю наявності української історії в світовій, і навпаки), показує, що застосування цієї концепції зокрема і породжених нею теорій націоналізму взагалі не дає можливості не лише охопити всебічно, але і привабливо висвітлити українську історію для історії світової і навпаки. Оскільки відсутність діалектики вітчизняної і всесвітньої історії дуже часто, якщо не завжди, цю ірраціональність національних історій (і відповідно їх міфічність), внаслідок трансцендентності, продовжує, слід також в формулі "ідеологія—наука" надати, нарешті, у приналежності до обох майбутніх версій української і всесвітньої історії перевагу саме другому чиннику — науці і раціональним онтологіям ¹²¹.

Також ми не погоджуємося з рядом сучасних українських дослідників в їх поділі представників сучасної української історичної науки на істориків радянської школи, яких вони звинувачують в "нецікавості, сірості і кон'юнктурності", "незнанні мов і використанні старих позитивістських схем", і на "менш чисельну і переважно молодшу за віком групу істориків", яких вони називають "рятівниками честі сучасної української науки", котрі "зберегли вірність традиціям історичної школи Антоновича і Грушевського", "зробили неоціненний вклад в українську історичну науку" і т. д.¹²² Такий поділ, у відповідності з принципом перевертання дискурсу М. Фуко, дуже нагадує чорно-білу когнітивну комплексність радянських часів або фавбу, покладену в основу ряду американських досліджень часів холодної війни з їх "імперією зла" і "повною ринковою свободою". На нашу думку, згідно з концепцією генерацій Карла Маннгейма¹²³ і виведеною нами в ряді вже цитованих досліджень для вивчення історичної думки власною методологічною формулою "ідеї—альтернативи—покоління", сучасних українських істориків можна умовно поділити на три покоління: 1) науковці, які повністю сформувалися в радянський період і які, відкинувши марксизм, працюють переважно в конструкціях вже не марксизму, а позитивізму (хоча позитивізм, як світоглядна і методологічна основа, сягає своїм корінням у половину XIX ст. і має ряд недоліків, зокрема утруднює можливість найширшого синтезу і послуговується лише розповідною формою, однак це науковий напрям, котрий дає можливість зібрати всі можливі факти, виділити корінні проблеми, критично переглянути всілякі джерела і уконституювати їх в якусь певну струнку систему; 2) історики, які сформувалися як науковці в радянський період і доформовувалися в пострадянський час (частина з них, як і їх вчителі з попереднього покоління, формувалися в марксизмі і доформовувалися в галузі позитивізму, але деякі з них, також сформувавшись в марксизмі, під час стажування в закордонних наукових центрах отримали час та можливість вивчити і опанувати якщо не всі, то хоча б деякі не пройдені нашою наукою з 1930-х рр. і викладені в цій статті новітні світоглядні і методологічні системи, за якими працює і якими послуговується вся світова історична наука); 3) історики, які сформувалися і формуються як науковці в пострадянський час. Як показує досвід розвитку світової і української історичної науки, ряд представників цього пострадянського покоління через 15—20 років будуть готові до чергової корінної трансформації нашої історичної науки і зміни провідних напрямів, на основі якої відбувається сам рух наукового знання. Вони зможуть стати не лише фаховими істориками, але будуть мати і якнайширшу здатність до синтезування всесвітньої і вітчизняної історії на черговому витку періодичних наукових революцій. Прогресивні зміни історичної перспективи для наукового співтовариства відбуваються, як правило, лише при гомогенності і спадкоємності поколінь, толерантному діалозі між ними і розумінні кращими представниками впливової еліти особливостей становлення і формування кожної генераційної структури наукового знання і теоретичних та методологічних можливостей кожного покоління для сприяння цій зміні, а не при протиставленні генерацій, і тим більше не при викресленні того чи іншого покоління з науки як "відсталого, сірого чи кон'юнктурного".

(Далі буде)

¹ Див.: Ефименко А. Южная Русь. Очерки, исследования и заметки. — СПб, 1905. — Т. 2. — С. 234—235; Про полеміку "Основи" з "Сіюном" та її відгомін див. також: Шестопал М. Євреї на Україні. — К., 1998. — С. 26, 36, 41-42, 50-51.

² Антонович як історик сформувався під впливом французької романтичної історіософії і польської романтичної історіографії, зокрема Йоахима Лелевеля (1786—1861), який, в свою чергу, сформувався під впливом німецької романтичної історіософії Гегеля. Див.: Прицак Омелян. Назв. праця. — С. 8; Потульницький В. А. Історія української політології. — К., 1992. — С. 13-16.

³ Див.: Соневицький Леонід. Володимир Антонович і українська історична наука в Галичині // Соневицький Леонід. Студії з історії України. Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції. — Париж—Нью-Йорк, 1982. — С. 125—132.

⁴ З у б р и ц к и й Д. История древнего галичско-русского княжества. — Львов, 1855; Петрушевич А. Сводна галицько-руська літопис 1500—1772. — Львів, 1878.

⁵ Див.: П е д и ч В. П. Львівська історична школа М. Грушевського (1894—1914). Дис. ... канд. іст. наук. — К., Інститут української археографії, 1996. — С. 52—53.

⁶ Vortrag des Ministers für Kultur und Unterricht, Freiherr von Gautsch, 22 März 1892 // Österreichischen Haus-hof-und Staatsarchiv. Akten 1892. Kabinettskanzlei. — N 1297.

⁷ Останній, зокрема, вважав, що на посаду завідуючого кафедрою найкраще підходили професор Антонович у Києві і професор Левицький в Кракові, оскільки обидва були українцями і відомими дослідниками європейського сходу. Проте, оскільки перший відмовився, а другий не зовсім влаштував українську сторону, вирішили зупинитися на молодому учневі Антоновича — Михайлові Грушевському. Див.: Винар Любомир. Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету // Український історик. — 1986. — № 3—4. — С. 78—79.

⁸ Там же. — С. 77-78.

⁹ Як зазначає англійський дослідник цього питання В. Велш, "саме Грушевський був обраний австрійським урядом для співпраці проти Росії". Див.: Walsh W. B. Russia and the Soviet Union A Modern History. — London, 1958. — P. 403.

¹⁰ Vortrag des Ministers für Kultur und Unterricht, Ritter von Madryski // Österreichischen Haus-hof-und Staatsarchiv. Akten 27 März 1894. Kabinettskanzlei. — N 1544.

¹¹ Здійснюючи цей безпрецедентний для австрійської університетської системи крок, міністр культури і освіти лише констатував, що "колегія професорів філософського факультету Львівського університету оцінює його праці дуже прихильно, і лише відзначає своє жалкування з того приводу, що такий обдарований і старанний молодий науковець володіє лише слов'янськими мовами, що до деякої міри обмежує його науковий кругозір". Див.: *ibid*.

¹² Тут ми не можемо погодитися з думкою англійського дослідника В. Велша, що "саме М. Грушевський став альтернативою поглядам М. Драгоманова при переході від федералізму до самостійництва" (Див.: Walsh W. B. *Op. cit.* — P. 403), оскільки, як переконливо довів український вчений Микола Варварцев, Драгоманов, по суті, пропагував контрфедералізм, а не той федералізм, що йому постійно приписували, оскільки завжди був проти централістичного парламентаризму і політичного об'єднання на самій горі. Див.: Varvarcev Mikola. La Diffusione del Pensiero Mazziniano in Ucraina Nell'Ottocento // Il Mazzinianesimo Nel Mondo. A Cura di Giuliana Limitri Institute Domus Mazziniana. — Pisa, 1996. — P. 463—509.

¹³ Досить важливу роль, на нашу думку, відіграв і той факт, що Драгоманов не лише негативно ставився до сепаратизму в українському національному русі і тому саме Грушевський став альтернативою його поглядам (див.: Walsh W. B. *Op. cit.* — P. 403), але й тому, як вірно зазначає дослідник творчості М. Драгоманова І. Лисяк-Рудницький, завжди "існував чіткий водорозділ між науковою і політичною працею Драгоманова, що є характерною рисою як особистості, так і наукового методу цього історика". Див.: R u d n y t s k y І. Drahomanov as a Political Theorist // Mykhailo-Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. The Annals of Ukrainian Academy of Arts and Sciences. — Vol. II. — N 1(3). — P. 70.

¹⁴ Див. про ці праці в їх концептуально-методологічному розборі: Потульницький В. А. М. Грушевський як соціолог // Вісник Київського університету. Серія історико-філологічна. — К., 1991. — № 1. — С. 2—19; Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. — Київ—Кембрідж, 1991; Потульницький В. А. Наукова діяльність М. Грушевського в еміграції (1919—1924 рр.) // Укр. іст. журн. — 1992. — № 2. — С. 48—58; й о г о ж. Історія української політології. — К., 1992. — С. 42—62; 75—89; 3 а ш к і л ь н ь я к Л. П. Історіографічна творчість М. Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX — початку XX століття // Михайло Грушевський і українська історична наука. — Збірник матеріалів конференцій 1994—1996 рр. — Львів, 1999. — С. 31—46; Я к о в е н к о Н. М. Особа як діяч історичного процесу в історіографії М. Грушевського. — Там же. — С. 86-97.

¹⁵ Як зазначає Омелян Прицак, "нарід" у М. Грушевського — це поняття метафізики романтичного періоду... Тільки "герой в історії" відповідає позитивістичній концепції, як і метод праці перших шести томів ІУР. Як вище сказано: томи 1—6 писані істориком-позитивістом, а наступні томи — соціологом-істориком". Див.: Прицак Омелян. Історіософія та історіографія М. Грушевського. — С. 28—29.

¹⁶ Там же. — С. 31-32.

- ¹⁷ Russell B. *Mysticism and Logic*. — New York, 1957. — P. 93—94.
- ¹⁸ Грушевський М. С. Всесвітня історія в коротких огляді. — Частина перша. — К., 1996. — С. 8—11.
- ¹⁹ Потульницький В. А. М. Грушевський як соціолог // Вісник Київського університету. — Серія історико-філологічна. — К., 1991. — № 1. — С. 2—19; його ж. Наукова діяльність М. Грушевського в еміграції (1919—1924 рр.) // Укр. іст. журн. — 1992. — № 2. — С. 48—58.
- ²⁰ Цей проект так і залишився на папері. Див.: Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського. 1924—1930. — К., 1999. — С. 329.
- ²¹ У рубриці з'ясовувалися переваги і недоліки соціологічних і психологічних методів дослідження історії, колективного й індивідуального розуміння історії, подавалися огляди праць Лампрехта, Лякомба, Сеньобоса, Зібеля, Тена, Фробеніуса, Кроче. Див.: Записки НТШ. — Т. XXII—XXVІІІ.
- ²² Купчинський О. Листи М. Кордуби до М. Грушевського: Питання творчих взаємин і співпраці учня та вчителя // Михайло Грушевський і українська історична наука. — С. 180.
- ²³ Archiv der Universitat Wien Rigorosen der Miron Korduba. PN 1086/zl37.
- ²⁴ Купчинський О. Назв. праця. — С. 183.
- ²⁵ Це, зокрема, праця "Угорщина і Польща на початку XVІІІ століття". (Львів, 1909), якою Томашівський не лише змінює свою тематику на дослідження проблем всесвітньої історії, зокрема історії Східної Європи, але досліджує ці проблеми в контексті політичних аспектів боротьби угорців за незалежність і політики європейських держав щодо цієї боротьби. Твір став його габілітаційною працею, внаслідок якої в 1911 р. він посів посаду приват-доцента Львівського університету. Див.: Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 1889, арк. 30—34.
- ²⁶ Див.: Томашівський С. Словацький висланник на Україні (1708—1709). — Львів, 1906; його ж. Із записок Каролінців про 1708—1709 рр. // Записки НТШ. — Львів, 1909. — Т. 92. — С. 66—92; його ж. Листи Петра Великого до Адама Синявського // Там же. — С. 194—238; його ж. Мазепа і австрійська політика // Там же. — С. 244—245.
- ²⁷ Про методологічні впливи на творчість С. Томашівського див.: Потульницький В. А. Історія української політології. — С. 121—122; його ж. Теорія української політології. — С. 173.
- ²⁸ Meyer Ed. *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*. — Halle, 1902.
- ²⁹ Meyer Ed. *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums*. — Jena, 1895; *Die Sklaverei im Altertum*. — Dresden, 1898.
- ³⁰ Бюхер доводив, що історія розподіляється на три-чотири періоди, які відповідають певним стадіям прогресивного економічного розвитку. Згідно з цією схемою вся історія античності і раннє середньовіччя знаходилися на стадії більш примітивній, ніж середина середньовіччя. Див.: Вйсхег К. *Die Frauenfrage im Mittelalter*. — Tubingen, 1910. 2 Aufl.; idem.: *Beitrage zur Wirtschaftsgeschichte*. — Tubingen, 1922. Згідно ж з теорією Мейера, гомерівська Греція визначається самим Мейером як "грецьке середньовіччя", класична елліністична Греція — як період капіталізму, а історією Риму завершується капіталістичний розвиток в античну епоху. Теорія Мейера вплинула, в свою чергу, на концепцію Освальда Шпенглера, а через Шпенглера — на пізні праці Томашівського так званого "польського" періоду його творчості. Див. далі.
- ³¹ Meyer Ed. *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*. — Halle, 1902.
- ³² Це знайшло своє втілення вже в його докторській дисертації "Церковь и государство в Женеве XVI века в эпоху кальвинизма". (М., 1894), незавершеній праці "Общество, государство, культура Запада в XVI веке" (М., 1897), серії статей і лекційних курсів з грецької і римської історії кінця XIX — початку XX століття.
- ³³ Див.: Нескер Hans. *Russische Universal — geschichtsschreibung. Von den "Vierziger Jahren" des 19. Jahrhunderts bis zur sowjetischen "Weltgeschichte"*. — München — Wien, 1983. — S. 167—168; 170—171. Див. також: Випер Р. Ю. *Круговорот истории*. — Берлин, 1923; его же. *Кризис исторической науки*. — Казань, 1921.
- ³⁴ ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 792, арк. 222—223.
- ³⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 159, арк. 1—3.
- ³⁶ Г. Ферреро створив власну класифікацію типів державної влади, виділяючи, зокрема, "легітимістські" та "революційні" уряди. Він стверджував, що держави, в яких править легітимістський уряд, є завжди стабільними, оскільки громадяни традиційно "приймають" його правління і вільно, без примусу, "віддають йому лояльність", революційні ж уряди примушують людей до покорі страхом. Д. Мацціні будував свою концепцію держави на поєднанні абсолюту релігійної ідеї та принципу національності як основи розмежування держави. Див.: Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819—1991). — С. 163—164.
- ³⁷ *Tomashivskyj S. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens*. — München, 1915. Більш пізні і дороблені українські версії див.: Томашівський С. *Королівство Галичини і*

Володимерії // Діло. — Львів, 1916. — Ч. 104. — С. 2—3; його ж. Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. — Львів, 1918 (рукопис). ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 11, арк. 1—60.

³⁸ Ці думки лягли в основу однієї з основних праць Томашівського, написаної трохи згодом. Див.: Томашівський С. Українська історія. Старинні і середні віки (Львів, 1919. Нарис. — Т. 1). Тут Томашівський подає огляд політичного розвитку України, зокрема Галичини, до Люблінської унії 1569 р. включно.

³⁹ Томашівський С. Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. — Львів, 1918 (рукопис). ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 11, арк. 1—60.

⁴⁰ Див.: Potul'nycky V. Das ukrainische Historische Denken — S. 7—12, 23—27.

⁴¹ Потульницький В. А. Нариси з української політології. — С. 41—82.

⁴² Die Krise des Parlamentarismus in Ostmitteleuropa zwischen den Beiden Weltkriegen (Hrsg von Hans-Erich Volkmann). — Marburg/Lahn, 1967. — S. 70—71.

⁴³ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 26, оп. 17, спр. 507, арк. 1.

⁴⁴ Так, наказом ректора Львівського університету професора Юраша в зв'язку з відмовою скласти урядову присягу був звільнений з посади приват-доцента відомий український вчений Іларіон Свенцицький. Формулювання було таким: "Через те, що шановний пан доктор Свенцицький відмовився скласти передбачену урядову присягу, спираючись на розпорядження пана Генерального делегата Уряду для Галичини від 14 травня 1919 р. № 2344/пр. звільняє Пана Доктора від виконання всіх службових обов'язків, зв'язаних з посадою приватного доцента філософського факультету Університету у Львові". Див.: Z senatu akademickiego uniwersytetu we Lwowie // ДАЛО, ф. 26, оп. 18, спр. 459, арк. 11.

⁴⁵ Kronika uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1923/1924. — Lwow, 1924. — S. 5-6.

⁴⁶ Organizacja Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie // ЛОДА, ф. 26, оп. 14, спр. 142, арк. 101 — 104.

⁴⁷ Spis Wykladow w roku akademickim 1939/1940. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. — Lwow, 1939. — S. 45—49.

⁴⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 310, оп. 1, спр. 12, арк. 2.

⁴⁹ Там же, арк. 3.

⁵⁰ Там же, ф. 397, оп. 1, спр. 38, арк. 1—27.

⁵¹ Там же, ф. 368, оп. 1, спр. 165, арк. 1—4; спр. 167, арк. 1, 2; спр. 169, арк. 1. Більш детально про цю діяльність Томашівського див.: Халак Н. наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського. Дис. ... канд. іст. наук. — К., 1997. — С. 71-101.

⁵² Там же, спр. 50, арк. 1—90.

⁵³ Про це свідчать виписки і переклади Томашівського з праці Шпенглера "Der Untergang des Abendlandes". Див.: там же, арк. 67—90.

⁵⁴ Як відомо, Шпенглер створив концепцію гомології, на основі якої можна було брати явища з різних періодів, якщо вони подібні своєю формою, і на основі цього творити синтезу (від грецького "аналогія — відповідність", "гомологія — згода"). Взагалі ж в природничих науках, за визначенням київського морфолога Павла Потульницького (1906—1989), гомологічними органами вважаються такі, які за зовнішнім виглядом і за характером функцій відмінні, але мають спільне походження. Див.: Потульницький П. М. Морфологія вегетативних органів рослин // Ботаніка. Анатомія і морфологія рослин. — К., 1971. — С. 190-191.

⁵⁵ Див.: Шпенглер О. Закат Европы. — М., 1997. — Т. 1. — С. 77—84; М., 1999. — Т. 2. — С. 94, 95, 98, 99, 439, 440, 450.

⁵⁶ Томашівський С. Наука історії // Українське слово. — Берлін, 1922. — Ч. 148. — С. 1.

⁵⁷ Томашівський С. Влада і культура // Хліборобська Україна. — Відень, 1922-23. — 36. 6, 7. — С. 309, 310.

⁵⁸ Томашівський С. Політичний провід // Політика. — Львів, 1926. — Ч. 1. — С. 1—4. Подібним ідеям присвячений і ряд інших праць вченого. Див.: його ж. Історія і політика // Хліборобська Україна. — Відень, 1921. — 36. 5—6. — С. 165—170; Про історичні причини політичної несамоостійності українського народу. — Львів, 1920 (рукопис). ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 47, арк. 1—11 та ін.

⁵⁹ Див.: Томашівський С. Церковна унія і українська національна ідея // Нова зоря. — Львів, 1929. — Ч. 65. — С. 2-3; Ч. 66. — С. 2-3; Ч. 67. — С. 2-3; Ч. 69. — С. 2-3; його ж. Вступ до історії церкви на Україні // Записки ЧСВВ. — Жовква; 1932. — Вип. 1—2. — С. 1-160.

⁶⁰ Томашівський С. Предтеча Ісидора Петро Акеревич, незнаний митрополит Руський (1241—1245). Окрема відбитка з записок Чина св. Василя Великого. — Жовква, 1926. — Т. 2. — Вип. 3, 4. — С. 313.

⁶¹ Історіософії присвячено рад праць вченого. Див.: Кривецький І. Українська історіографія на переломі // Записки НТШ. — 1924. — Т. 134—135; його ж. Традиції українських революцій // Громадський вісник. — 1923. — № 53—65; його ж. Українська державна ідеологія // Там же. — 1922. — № 113—117; його ж. Чому ми не маємо власної держави? // Письмо з "Просвіти". — 1922. — № 35—36.

⁶² Стеблій Ф. І. Іван Кривецький — історик // Михайло Грушевський і українська історична наука. — С. 204.

⁶³ Кривецький І. Галичина і Волинь в українській історії і історіографії // Історичний Вісник: Орган студентів-істориків Українського університету у Львові. — Львів, 1923. — Ч. 2—3 // ЦДІА України у Львові, ф. 397, оп. 1, спр. 38.

⁶⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 173, арк. 38.

⁶⁵ Кривецький І. Галичина і Волинь в українській історії і історіографії // Історичний Вісник. — 1923. — Ч. 2-3. — С. 7.

⁶⁶ Там же. — С. 8.

⁶⁷ Там же.

⁶⁸ Там же. — С. 11.

⁶⁹ Там же. — С. 12.

⁷⁰ Фукко Мишель. Воля к истине. — М., 1996. — С. 79.

⁷¹ Див.: Потульницький В. А. Історія української політології. — С. 190—194.

⁷² Там же. — С. 195—200.

⁷³ Див.: Потульницький В. А. Історія української політології. — С. 180—190; його ж. Політична доктрина Володимира Старосольського // Альманах "Молода нація". — 1998. — № 9. — С. 30—43.

⁷⁴ Про історичні погляди В. Липинського див.: Потульницький В. А. Обзор фондов украинки Восточноевропейского архивного института в Филадельфии, Австрийской национальной библиотеки в Вене // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов 5-й Всесоюзной конференции. 30 мая — 1 июня 1990 г. — К., 1990. — С. 142—145; його ж. Концепція української державності в творчості В'ячеслава Липинського // Українська еміграція: історія і сучасність. — Львів, 1992. — С. 339—359; його ж. Політична доктрина В. Липинського // Укр. іст. журн. — 1992. — № 9. — С. 37—45; його ж. В. Липинський і проблема політичної культури // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. — К., 1993. — С. 123—138; його ж. В'ячеслав Липинський — політолог // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна (Ред. Ярослав Пеленський). — Київ—Филадельфія, 1994. — С. 103—115 та ін.

⁷⁵ Мосса G. Elementi di scienza politica. — Bari, 1953; idem.: Storia delle dottrine politiche. — Bari, 1964; idem.: Teorica dei governi e governo parlamentare. — Milano, 1968; Pareto V. The Mind and Society. — New York, 1963; idem.: Trasformazioni della democrazia. — Rocca San Casciano, 1929; idem.: Trattato di sociologia generale. — Firenze, 1923.

⁷⁶ В сучасній українській історіографії теорія еліт досить вдало, на нашу думку, просистематизована в працях Н. Яковенко. Див.: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Автореф. дис... доктора іст. наук. — К., Інститут історії України, 1994. — С. 1—9; і його ж. До питання про методологію вивчення історії України // Генеза. Філософія. Історія. Політика. — К., 1996. — № 1(4). — С. 118—123.

⁷⁷ Див.: Яворський М. І. Нарис історії України. — Київ—Харків—Катеринослав, 1923—1925. — Вип. 1—3; його ж. Історія України у стислому нарисі. — Харків, 1928; його ж. Коротко історія України. — Харків, 1928.

⁷⁸ Літопис революції. — Харків, 1930. — № 2. — С. 270—271.

⁷⁹ Покровський М. Н. Всесоюзная конференция историков-марксистов // Историк-марксист. — 1929. — № 11. — С. 3—11; его же. О задачах марксистской исторической науки в реконструктивный период // Там же. — 1931. — № 21. — С. 9—10.

⁸⁰ Саме ці обставини дали можливість українському вченому Максиму Ковалевському, який бачив у Маркса лише чужу ірраціональну, а не власну історіософію, вважати історичний матеріалізм, на відміну від позитивізму, неопозитивізму й інших теорій, не науковою теорією, а лише одним з методів вивчення історії. Див.: Ковалевський М. М. Современные социологии. — СПб, 1905. — С. 282.

⁸¹ Doroshenko D. A Survey of Ukrainian Historiography // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. Special Issue, 1957. — Vol. V—VI. — New York, 1957. — P. 267—307; Oholoblyn O. Ukrainian Historiography. 1917—1956 // Ibid. — P. 360—372; Polonska — Vasylenko N. Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Russland. — Munchen, 1970. — S. 54—59; Kruhynskyj B. Bohdan Khmelnytsky and Soviet Historiography // Ukrainian Review. — Munich, 1955. — N 1. — P. 65—76; Velychenko Stephen Shaping Identity in Eastern Europe and Russia. Soviet-Russian and Polish Accounts of Ukrainian History. 1914—1991. — New York, 1995. — P. 135—199; 207—212.

⁸² Характеризуючи в цілому період 1920—1950-х рр. у розвитку української історичної науки, професор О. Оглоблін, зокрема, писав, що українська радянська історіографія пройшла за цей період три головних етапи свого розвитку: перший — 1920-ті рр., коли вона була українською, але ще не радянською; другий — 1930-ті рр., коли внаслідок урядового погрому

і терору не стало української і не утвердилась ще радянська історіографія, третій — післявоєнній 1940—1950-ті рр., коли була створена уніфікована і навіть уніформована радянська українська історіографія, яка, по суті справи, не була взагалі українською. Див.: Оглоблін О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. — С. 6.

⁸³ Фуко Мишель. Воля к истине. — С. 79—80.

⁸⁴ Slavic Review. - 1963. - N 22. - P. 196-256; Slavic Review. - 1995. - N 3. - Vol. 54. - P. 658-719.

⁸⁵ Див.: Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. - 1994. - № 11. - С. 81-82.

⁸⁶ Можна погодитись з львівським істориком Я. Грицаком, що "найбільший вплив на нього (Лисяка-Рудницького. — В. П.) мала філософія Гегеля". Див.: Грицак Я. Від редакції. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії // Лисяк-Рудницький І. Нариси з нової історії України. — Львів, 1991. — С. 6. Окрім Гегеля, на Лисяка-Рудницького вплинув відомий дослідник проблеми "історичні — неісторичні" народи Роман Роздольський (1897—1967). Див. про Роздольського: Rosdolsky R. Engels and the "Nonhistoric" Peoples: The National Question in the Revolution of 1848 // Critique. — Glasgow, 1986; Потульницький В. А. Проблема історичних та неісторичних народів // Теорія української політології. — К., 1993. — С. 98—100.

⁸⁷ Rudnytsky I. L. The Role of the Ukraine in Modern History // Slavic Review. — 1963. — N 22. — P. 196—216. Див. цю статтю в україномовному варіанті: Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. (Ред. Френк Сисин) — Львів, 1994. — Т. 1. — С. 145—171.

⁸⁸ Rudnytsky I. L. Op. cit. - P. 216.

⁸⁹ Відстоюючи дисконтинуїтет в елітах, високих культурах і у розвитку української суспільно-політичної думки, Лисяк-Рудницький вважав, що "Україна є типова неісторична нація, і факт дисконтинуїтету має бути поставлений в основу всіх досліджень стосовно проблем української нації". Див.: Історичні есе. — К., 1994. — Т. 1. — С. 21, а також: його ж. Ivan L. Rudnytsky. The Ukrainian National Movement on the Eve of the First World War / East European Quarterly 11 (1977). — P. 141 — 154; Idem.: Observations on the Problem of "Historical" and "Non-Historical" Nations // Harvard Ukrainian Studies 5 (1981). — P. 358—368.

⁹⁰ В. Сарбей лише замінив в ній назву "пролетарський" етап на етап "загальнонародний". Див.: Укр. іст. журн. — 1993. — № 7—8. — С. 6—15.

⁹¹ Потульницький В. А. Теорія української політології. — К., 1993. — С. 96. Погоджуючись з цим моїм висновком, сучасний український дослідник теорії нації і націоналізму Г. Касьянов цілком слушно зауважує, що повторюючи тезу своїх попередників — В. Старосольського і О. Бочковського — про "смерть нації", яка втратила еліту, Лисяк-Рудницький призводить своїми міркуваннями до того, що пропагована ним "типологія націй за принципом "історичні — неісторичні" стає неспроможною з суто логічного погляду. Див.: Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К., 1999. С. 74—75.

⁹² Потульницький В. А. Теорія української політології. — С. 25—31.

⁹³ Касьянов Г. Назв. праця. — С. 273. Це повністю збігається з вже наведеним нами у цій статті висновком видатного американського дослідника Бертрана Рассела про релігійно-телеологічні аспекти, які і спричинили ірраціональність історіософії Гегеля. Див.: Russell B. Religion and Logic. - New York. 1957. - P. 93—94.

⁹⁴ Ключевский В. О. Сочинения в 9 томах. — М., 1987. — Т. 1. — С. 35.

⁹⁵ Там же.

⁹⁶ Baron Salo Wittmayer. The Modern Age // Great Ages and Ideas of the Jewish People (Ed. by Leo W. Schwarz). — New York, 1956. — P. 484.

⁹⁷ Див.: Baron Salo Wittmayer. A Social and Religious History of Jews. — Vol. 1 — 15. — New York, 1960—1972.

⁹⁸ Baron Salo Wittmayer. The Modern Age. — P. 314—484.

⁹⁹ Бродель Фернан. Что такое Франция? Пространство и история. — М., 1994. — Т. 1. — С. 12-13.

¹⁰⁰ Там же. — С. 19.

¹⁰¹ Pritsak O., Reshetar I. The Ukraine and the Dialects of Nation — Building // Slavic Review. - 1963. - N 22. - P. 216-256.

¹⁰² Ibid. - P. 249-253.

¹⁰³ Окрім наведеної періодизації, Прицак, відкинувши теорії Дільтея, Кроче і Тойнбі, застосував теорію школи Анналів і метод діалогу з джерелом М. Блока при написанні своєї праці з Давньої Русі (див.: Прицак О. Походження Русі // Хроніка 2000. — К., 1992. — Вип. 1. — С. 25), а також спробував на зразок Ф. Броделя, який написав вже цитовану нами книгу "Що таке Франція?", поставити аналогічні концептуальні завдання і для історії України.

ни в своїх доповідях, виголошених на науковій конференції, присвяченій 30-літтю УВАН в США (Див.: П р і ц а к О. Що таке історія України? // Свобода. — 1980. — 29 липня — 30 серпня, і на 1-му Конгресі українців у Києві в 1990 р. Див.: П р і ц а к О. Що таке історія України // Вісник Міжнародної асоціації українців. — К., 1991. — № 1. — С. 44—54.

¹⁰⁴ Як писав Р. Шпорлюк, "по суті я і мої колеги можемо вважатися студентами професора Лисяка-Рудницького". Див.: Г р и ц а к Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. — 1994. — № 11. — С. 96.

¹⁰⁵ К о h u t Z e п о п. The Ukrainian Elite in the 18 th Century and its Integration into the Russian Nobility // The Nobility in Russia and Eastern Europe. Edited by Ivo Banac and Paul Bushkovitch. New Haven: Yale Concilium of International and Area Studies 1983, 1985. — P. 65—98; idem.: Problems in Studying the Post-Khmelnyts'kyj Ukrainian Elite (1650s to 1830s) (Ivan L. Rudnyts'kyj, editor). Rethinking Ukrainian History. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. — 1981. — P. 103-119.

¹⁰⁶ S y s y n F r a n k . The Problem of Nobilities in the Ukrainian Past: the Polish Period, 1569—1648 // Ivan L. Rudnyts'kyj, editor). Rethinking Ukrainian History. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies-1981. — P. 29—103; idem.: Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil. 1600—1653. — Cambridge, Mass. — 1985. — P. 32—36.

¹⁰⁷ Ця дискусія, в якій, окрім Марка фон Хагена, брали участь А. Каппелер, Д. Грабачив, Я. Ісаєвич, на відміну від першої дискусії 1963 р., більше була зведена до переліку ще не вирішених завдань для майбутніх досліджень історії України, аніж способів та шляхів, а також засад для їх вирішення.

¹⁰⁸ V o n H a g e n Mark. Does Ukraine Have a History? // Slavic Review 54 (1995). — N 3. — P. 658—674, esp. p. 667—670; idem.: The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917—1921 // The Harriman Institute Forum 1994. — Vol. 7. — N 5. — P. 7—11. Опонент М. фон Хагена в цій дискусії німецький вчений А. Каппелер в цій "новій" дискусії в "Slavic Review" цілком слушно, на нашу думку, радив Хагену звернути більше уваги не на "дисконтинуїтет", "втрата еліт" і т. д., а на недосліджені моменти української історії, зокрема на польські і єврейські фактори в ній.

¹⁰⁹ M o t y l A l e x a n d e r J. Dilemmas of Independence: Ukraine After Totalitarianism. — New York: Council on Foreign Relations Press. — 1993. — P. 26.

¹¹⁰ М і л л е р О. Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II // Україна модерна (Ред. Ярослав Грицак). — Львів, 1999. — С. 101.

¹¹¹ Р. Шпорлюк ще в 1972 р. висловив думку про те, що слабкість українського консерватизму була і результатом того, що українське суспільство складалося лише з одного класу — селянства. Див.: Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University During the Academic Years 1972—1973 // Eight Meeting. November 30, 1972. — Cambridge, Mass. — N 3. — 1972—1973. — P. 40; idem.: Ukraine: A Brief history. — Detroit (Mass.). — 1982. — P. 41—47; в ряді пізніших публікацій він також, хоча і визнає певну близькість до підходів Бенедикта Андерсона і Лії Грінфельд, приєднується до "доволі відмінного бачення формування нації, висунутого іншим ученим, визнаним фахівцем з цього питання Мірославом Грохом". Див.: Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. — 1996. — № 11. — С. 76—78. Останнім часом Шпорлюк трохи еволюціонував у своїх поглядах (хоча і не відкинув тези Гроха і Лисяка-Рудницького), вважає, що Україна займає проміжне місце в класифікації "історичні — неісторичні" народи, поєднуючи риси різних типів. Див.: Idem: Des Marches de l'Empire a la construction d'une nation // L'autre Europe. Cahier semestrel. — 1995. — N 30-31. — P. 134-150.

¹¹² Вже на першому конгресі українців у Києві в 1990 р. в дискусії з автором цієї статті Шпорлюк заперечив навіть право на існування інших методологічних підходів до української історії, зокрема запропонованих автором підходів школи еліт, поглядів В. Липинського, А. Валіцького тощо, вважаючи єдино науково обґрунтованими для України теорії націоналізму у схемі Гроха. Див.: Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця 18-го — початку 19-го століть // Слово. — 1991. — № 4 (26). — С. 5.

¹¹³ Див.: Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. — К., 1998.

¹¹⁴ Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. — 1996. — № 11. — С. 78.

¹¹⁵ Там же.

¹¹⁶ К а с ь я н о в Г. Назв, праця. — С. 324.

¹¹⁷ Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії... — С. 55.

¹¹⁸ L e v i - S t r a u s s C l a u d e . Mythos und Bedeutung. 5 Radiovorträge mit Claude Levi-Strauss (Hrsg. von Adelbert Ruf). — Frankfurt/M, 1980; див. також: Голосовкер Я. Е. Логика мифа. — М., 1987. — С. 27.

¹¹⁹ Ніцше Ф. Народження трагедії // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. - Львів, 1996. - С. 43-44.

¹²⁰ "Ірраціональність політичної онтології, — на думку сучасного українського дослідника проблем раціоналізму і ірраціоналізму (а зміст її переважно є саме таким через те, що в ній знайшли вияв певні владні чи власницькі інтереси, корпоративні цілі та ін.), — визначала ірраціональну сутність породжених нею історичних та політичних теорій". Див.: Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях нового часу європейської історії. — Львів, 1997. — С. 249.

¹²¹ Відомо, що ідеологія завжди несе в собі відбиток утопічності, оскільки, за визначенням К. Маннгейма, ідеологія — це "ті трансцендентні буття уявлення, які de facto ніколи не досягають реалізації свого змісту". Див.: Маннгейм К. Идеология и утопия // Утопия и утопическое мышление. — М., 1991. — С. 115.

¹²² Див., наприклад: Грицак Я. Формування модерної української нації. Автореф. дис... доктора іст. наук. — К., 1996. — С. 12, 37. До подібного поділу нещодавно прийшла також група молодих науковців Київського університету — опонентів автора цієї статті під час роботи українсько-німецького семінару, організованого історичним факультетом Київського університету і Гете-інститутом у Києві для молодих істориків України під назвою "Історична наука в умовах демократичної трансформації суспільства: протиріччя і перспективи розвитку" (Київ, 18 грудня 1999 р.).

¹²³ Кайманн Г. The Problem of Generations // Essays on the Sociology of Knowledge. - London, 1952. - P. 302-304.